

Ramka ekspercka 28. Alicja Kargulowa: *O budowaniu poradownictwa. Szkic autobiograficzny*

Alicja Kargulowa

Po uzyskaniu stopnia mgr pedagogiki na WSP w Gdańsku (rok 1962), podjęłam pracę w poradni. Funkcjonowanie poradni uczyniłam przedmiotem badań na studiach doktoranckich (1972-1975) na Uniwersytecie Gdańskim. Po uzyskaniu stopnia dr związałam się z Uniwersytetem Wrocławskim, gdzie uzyskiwałam kolejne stopnie naukowe oraz pełniłam różne funkcje. Pełniąc funkcję wicedyrektora ds. nauki w Instytucie Pedagogiki opracowałam programy, otworzyłam i podjęłam się kierownictwa: studiów doktoranckich z pedagogiki i psychologii oraz studiów podyplomowych „Szkoła kontaktów interpersonalnych”. Opracowałam program nauczania i otworzyłam specjalność „poradnictwo” na kierunku pedagogika. Byłam przedstawicielem Rady Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych do senatu Uniwersytetu Wrocławskiego. W latach 1979-1995 współpracując z innymi ośrodkami organizowałam ogólnopolskie seminaria naukowe „Poradnictwo we współczesnym społeczeństwie” dopracowując się poradownictwa. Wówczas pełniłam także funkcję wiceprzewodniczącej rady naukowej w Centralnym Ośrodku Metodycznym Poradnictwa Wychowawczo-Zawodowego w Warszawie. W roku 1999 przeniosłam się na obecny Uniwersytet Zielonogórski, gdzie kierowałam pracownią poradownictwa i otworzyłam specjalność „poradnictwo” na kierunku pedagogika. Obecnie pracuję w Dolnośląskiej Szkole Wyższej Wydział Zamiejscowy w Kłodzku na stanowisku profesora. Moje zainteresowania badawcze cały czas skoncentrowane są na poradnictwie. Zajmuję mnie teoretyczne, metodologiczne i empiryczne problemy poradnictwa jako społecznej praktyki. Opublikowałam na ten temat 6 monografii, w tym jeden podręcznik akademicki nagrodzony przez ministra nauki i szkolnictwa wyższego i około 100 artykułów, oraz zredagowałam przeszło 8 prac zbiorowych i podręcznik akademicki. Wypromowałam wielu magistrów oraz 8 doktorów, którzy są pracownikami wyższych uczelni (3 profesorami). Jestem członkiem Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, członkiem honorowym Akademickiego Towarzystwa Andragogicznego, członkiem założycielem Naukowego Towarzystwa Poradowniczego oraz European Society for Vocational Designing and Career Counselling, członkiem zespołu ekspertów europejskich studiów doktoranckich „European Doctoral Program in Career Guidance and Counselling” oraz rad naukowych czasopism: „Edukacja Dorosłych” i „Counseling Giornale Italiano di Ricerca e Applicazioni”. Pełnię funkcję redaktora naczelnego dwujęzycznego czasopisma „Studia Poradownicze/Journal of Counselling”, wydawanego przez Naukowe Towarzystwo Poradownicze i Dolnośląską Szkołę Wyższą.

O budowaniu poradownictwa. Szkic autobiograficzny

Ogólne założenia w budowaniu nauki o poradnictwie

Termin poradownictwo to nazwa nauki o poradnictwie, której wyodrębnianie się wśród innych dyscyplin nie powinno być traktowane jako coś wyjątkowego w historii nauki. Najogólniej bowiem odróżnia się dwa sposoby kształtowania się dyscypliny. Pierwszy, gdy odkryte zostają nowe nieznanne dotychczas zjawiska, przedmioty czy sformułowane nowe prawidłości. Drugi, gdy użyte są nie znane dotąd metody analizy zjawisk i praw znanych uprzednio. Jednocześnie zaproponowana zostaje nazwa dla nowej dyscypliny naukowej. Ponieważ jednak jak twierdzi Jan Szczepański „...jeszcze sama definicja nauki o niczym nie przesądza, gdyż dana dyscyplina naukowa nie znajduje się w gotowej formie, zamkniętej i niezmiennej, pozwalającej ująć się w precyzyjnej definicji, lecz jest zawsze zmieniającym się systemem poglądów, teorii, hipotez i twierdzeń, zagadnień i pytań, na które pracownicy naukowi szukają odpowiedzi” (Szczepański, 1976, s. 8), stąd ważne jest to, co mówi się o drugim sposobie kształtowania się dyscypliny. Polega on na wyodrębnieniu pewnej grupy problemów przez badaczy dyscyplin znanych wcześniej, teraz opowiadających się jako przedstawiciele nowej i podejmujący wspólny wysiłek w celu jej wypracowania (por. Nowak, 1970, s. 19). Jest to sytuacja o tyle korzystna, że pod szyldami innych nauk mogą powstawać nowe odkrycia, które – stając się elementem różnych dyscyplin – są także przydatne dla nowotworzonej.

Poradzoznawstwo zdaje się powstawać w drugi sposób, czyniąc przedmiotem swoich dociekań problemy rodzące się w związku z uprawianiem poradniczej praktyki, jako określonej sfery działań i relacji społecznych, czyli strategii postępowania zarówno pojedynczych ludzi, jak i działalności różnorodnych instytucji oraz wytwarzanej na ten temat wiedzy, uznawanych i głoszonych idei oraz preferowanych wartości. Tak więc badacze uprawiający poradzoznawstwo zajmują się swoistym obszarem zarówno osobistej, jak i społecznej, kulturowej, politycznej oraz ekonomicznej rzeczywistości, badanej także przez pedagogów, psychologów, socjologów, kulturoznawców, antropologów oraz specjalistów pochodzących z innych nauk humanistycznych i społecznych. Czerpana i scalana przez poradzoznawców wiedza na temat poradnictwa, ma więc charakter zarówno wieloparadygmatyczny jak i interdyscyplinarny.

Początki poradzoznawstwa są związane z praktyką. Analizując osobiste doświadczenia zauważyłam, że gdy wchodzę w relację poradniczą, gdy udzielam porad, podejmuję działania zupełnie inne niż wtedy, gdy nauczalam w szkole, czy opiekowałam się wychowankami w świetlicy lub na letniej kolonii. Podobne obserwacje mieli także inni badacze, którzy zauważyli, że owa różnica tkwi nie tyle w ogólnym dalekim celu podejmowanych działań, w ilości im poświęcanego czasu i intencjach jego wykorzystania, ile w stawianych sobie bliższych celach, a przede wszystkim racjonalnie wybieranych sposobach własnego postępowania. Wyczuwając tę różnicę, zaczęłam zastanawiać się, jak opisać i zinterpretować poradnictwo w sposób naukowy. Najpierw poddałam refleksji swoje działania podejmowane jako doradca. Analizowałam sposoby uprawiania przez siebie poradnictwa, pisząc rozprawę doktorską, a następnie podzieliłam się uzyskanymi wówczas wynikami przemyśleń z innymi praktykami i badaczami, co stało się początkiem szerszych dyskusji. I tak rozmowy na temat tworzenia nauki, której przedmiot stanowiło by poradnictwo, rozpoczęły się pod koniec lat siedemdziesiątych w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, z udziałem pracowników Instytutu Psychologii tegoż Uniwersytetu. W różnych formach trwają one do dziś na uczelniach oraz wśród praktyków i organizatorów życia społecznego. Szczególnie intensywnie były jednak prowadzone w latach 1979-1995 w ramach ogólnopolskiego seminarium.

W początkowym okresie miejscem stwarzającym możliwość prowadzenia dyskusji, było ogólnopolskie seminarium organizowane pod tytułem/hasłem *Poradnictwo we współczesnym społeczeństwie*. Spotkania jego uczestników odbywały się w odstępach dwuletnich, który to czas przeznaczano na prowadzenie badań, dokonywanie pewnych podsumowań oraz wydawanie drukiem publikacji z kolejnych seminariów. Już wówczas założyliśmy, że nauka o poradnictwie będzie miała charakter interdyscyplinarny, że skoncentrujemy się na konstytutywnych cechach wszystkich rodzajów poradnictwa, bez względu na rodzaj problemów przeżywanych przez radzącego się czy też pełnione przez radzącego się role społeczne, zawodowe, polityczne itp., jak i usytuowanie poradnictwa w przestrzeni życia społecznego. W związku z tym staraliśmy się, żeby w tworzeniu nowej dyscypliny uczestniczyli badacze wywodzący się z różnych obszarów naukowych, dla których poradnictwo psychologiczne, prawne, pedagogiczne czy medyczne było przedmiotem zainteresowań badawczych.

Staliśmy przy tym na stanowisku, że nie będziemy ograniczali się wyłącznie do opisów praktyki w danej dziedzinie poradnictwa, jak robiono to dotychczas, a postaramy się skupić na następujących pytaniach: O jakich procesach psychicznych i społecznych mówimy mając na myśli poradnictwo? Jakie składają się na nie fakty, zdarzenia, sytuacje? Jakie osiągnąć są w nim/dzięki niemu wartości? Uznaliśmy, że włączanie do naukowej wiedzy poradzoznawczej treści przedstawiających opisy działalności praktycznej, będzie mogło mieć sens o tyle, o ile opisy te, pozwolą na wydobycie i zrozumienie „specyfiki” poradnictwa jako takiego, na określenie jego cech konstytutywnych, oraz umożliwią dokonywanie pewnych uogólnień. Zakładaliśmy bowiem, zgodnie z poglądami Davida Silvermana, iż „...teoria stanowi zaplecze dla rozważań nad naturą świata, a przy tym pozostaje od niego oddzielona” (Silverman, 2009, s. 137).

Innymi słowy uważaliśmy, że opisy rozwiązań praktycznych są wówczas ważne dla tworzonej nauki, gdy są to opisy typologiczne, gdy pozwalają zrozumieć znaczenie poradnictwa

dla przeżyć biograficznych, dla odruchowych zachowań się, bądź też przemyślanych działań uczestników poradniczej relacji. Również istotne były dla nas takie opisy, które umożliwiały odtworzenie społeczno-kulturowych kontekstów, w jakich poradnictwo ma miejsce, oraz dawały by podstawy do weryfikacji ogólnych twierdzeń nowej nauki, czyli weryfikacji wiedzy eksperckiej, spekulatywnej wiedzy poradoznawczej. Do zbudowania takiej wiedzy dążyliśmy. 26–28 listopada 1979 r. z inicjatywy prof. Mariana Kulczyckiego, dr Mariana Jędrzejczaka, mgr Bogdana Sujaka i mojej odbyło się pierwsze ogólnopolskie seminarium.

Wychodząc z lektury książki Ervina Laszlo *Systemowy obraz świata* (1978), starano się sprostać naukoznawczym rygorom. W pedagogice poradnictwo potraktowano jako podsystem systemu wychowawczego, czyli złożony fragment systemu edukacji. Psychologowie zaś, badając „człowieka w sytuacji” - w tym wypadku sytuacji poradniczej - traktowali go przede wszystkim, nie jak indywidualną określoną osobę, ale jako element innych (sub)systemów: rodziny, grupy zawodowej, społeczności lokalnej. Przed ukazaniem się u nas prac Pierra Bourdieu, nie używając jego języka, wprawdzie zwracaliśmy w badaniach uwagę na habitus i kapitał społeczny osób związanych z poradnictwem, jednak traktowaliśmy zarówno habitus, jak i społeczny kapitał, jako zmienne niezależne, jako czynniki sprawcze, decydujące o stanie rzeczywistości, odzwierciedlanej i wyjaśnianej dzięki badaniom, a nie jako grę sił tworzących pole poradnicze.

W rezultacie dopracowaliśmy się języka. Wyjaśnień doczekały się takie terminy jak porada, poradnictwo, poradnia, doradca, radzący się (klient, pacjent), sytuacja poradnicza, poradoznawstwo (por. Kargulowa, 1996; 2004-2011). Ten pozytywistyczny sposób uprawiania refleksji nad poradnictwem zaowocował też wykryciem dwóch prawidłowości: 1 – Korelacji między poziomem wykształcenia ludzi, a ich sposobem korzystania z pomocy doradcy. Osoby wyżej wykształcone chętniej współpracowały z poradnią (por. Kargulowa, 2004-2011, s. 98-105). 2 – Występowania związku między podejściem doradcy do radzącego się, a chęcią korzystania z jego pomocy w rozwiązywaniu różnego rodzaju problemów. W problemach głębszych, psychologicznych preferowano doradcę liberalnego. Z kolei przy rozwiązywaniu spraw życia codziennego (spraw technologicznych, bytowych) preferowano doradcę dyrektywnego (Kargulowa, Ferenz, 1991; Wojtasik, 1993b). W tym nurcie badań dokonywaliśmy także typologicznych opisów różnych poradni (Czerniawska, 1973; Kargulowa, 1979; Kukołowicz, Kwapisz, 1982, s. 149-158; Sujak, 1988; Włodek-Chronowska, 1980). Poszukiwaliśmy korelacji między rozwojem poradnictwa zawodowego a poprawą zatrudnienia, lub zmniejszeniem odpadu szkolnego (por. np. Reszke, 1972; Szajek, 1980), włączając się tym do ogólnopolskiego planowania społecznego.

Tu muszę jednak przyznać się do porażki. Długie godziny spędzone na próbach nakreślenia poradoznawstwa, jako nauki utworzonej z usystematyzowanego zbioru pojęć, hipotez, prawidłowości i twierdzeń uwzględniających korelacje, związki i zależności, nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Mimo zgromadzenia dużej ilości danych empirycznych, nie udało mi się zbudować poradoznawstwa jako ścisłej nauki, która oddawałaby w sposób jednoznaczny istotę poradnictwa i dostarczała ścisłych praw, wyjaśniających mechanizmy wykorzystywania porad w życiu osobistym ludzi i w życiu społecznym. Która pokazywała by związki między działaniami doradców a zmianami zachodzącymi w radzących się i wskazywała na przyczyny pozytywnych lub negatywnych skutków udzielanej pomocy przez poradnictwo. A mówiąc ogólniej, która dawałaby znaczący wkład do planowania społecznego w zakresie modelowania postępowania ludzi. Nie udało mi się znaleźć precyzyjnych wskaźników skuteczności poradnictwa. Nie odkrył tego także nikt inny z naszego zespołu.

Nurt humanistyczny w badaniach poradnictwa

Nowe horyzonty w badaniach poradoznawczych otworzył paradygmat humanistyczny, gdy w centrum uwagi badaczy stanął człowiek i jego indywidualny odbiór świata, a celem badań stało się (z)rozumienie badanych podmiotów, poprzez wchodzenie z nimi w dialog. Był to, jak wiadomo, przełom metodologiczny i lingwistyczny w nauce, który znalazł swoje odbicie także w badaniach poradoznawczych. W metodologii przełom ten najpełniej zwiastowały książki Thomasa Kuhna (1969) *Struktura rewolucji naukowych*, i Paula Feyerabenda (1979) *Jak być dobrym empirystą?*

To wtedy pojawiła się próba analizy poradnictwa już nie jako określonego społecznego (sub)systemu – w którym tkwią poszczególne jednostki, których problemy mogą utrudniać jego funkcjonowanie - ale jako międzyosobowej relacji ludzi: autonomicznych, unikatowych osobowości. Była to analiza koncentrująca się na stanach psychicznych pojedynczych, tworzących go osób – jak powiedzielibyśmy dzisiaj – interesariuszy poradnictwa. Była to próba odkrycia przesłanek wyboru przez ludzi różnych sposobów postępowania, rozumienia świata, formułowania sądów.

W dyskusjach na seminarium odstąpiliśmy od badań pozytywistycznych, skoncentrowanych na klientach poradni jako instytucji ulokowanej w systemie edukacji, opieki, produkcji lub innym - skupiając się na radzących się i doradcach, jako niepowtarzalnych jednostkach ludzkich. Zrezygnowaliśmy z poszukiwania ogólnych praw rządzących zachowaniem się osób radzących się i z podejmowania wysiłków zmierzających do wypracowania szczegółowych zasad udzielania „skutecznych” porad. Wzięliśmy pod uwagę, że sytuacja poradnicza, powinna być konstruowana każdorazowo w sposób niepowtarzalny, z uwzględnieniem przede wszystkim właściwości psychicznych radzącego się, jego sposobu rozumienia świata, stosunku do innych ludzi i do siebie. Kim jest człowiek „homo consultans” czyli człowiek radzący się? Co jest jego światem? Jakie są jego relacje ze światem? To główne pytania, które mocniej niż przedtem, organizowały nasze myślenie.

Był to całkowity zwrot także w praktyce poradniczej, związany przede wszystkim z publikacjami Viktora Frankla (1978) i Carla Rogersa (1991). Wówczas wyodrębnione i opisane zostały trzy koncepcje poradnictwa: dyrektywne, kiedy ma miejsce sterowanie radzącym się; dialogowe, polegające na wspólnym rozwiązywaniu problemów w refleksyjnym, czasem krytycznym dialogu prowadzonym przez doradcę i radzącego się; i liberalne, w którym zmierza się do zapewnienia radzącemu się bezpieczeństwa w samodzielnym dochodzeniu do rozwiązań i wprowadzania zmian (Kargulowa, 1986). Zarysowały się początki polskiej psychologii poradnictwa opracowywane przez prof. M. Kulczyckiego i jego uczniów (Kulczycki, 1998). Prof. Olga Czerniawska wprowadzała nas w problemy poradnictwa andragogicznego i gerontologicznego, wykorzystujących metodologię badań biograficznych. Przybliżała nam dorobek włoskich i francuskojęzycznych badaczy poradnictwa (por. m. in. Czerniawska, 1996, s. 59-63). Korzystaliśmy też i z innych publikacji literatury zachodniej na temat poradnictwa i psychoterapii, oraz książek rodzimych autorów, jak psychologa Józefa Kozielskiego (1976) psychiatrów: Kazimierza Dąbrowskiego (1979) i Kazimierza Jankowskiego (1981), a także dorobku antropologii filozoficznej Bogdana Suchodolskiego (1972; 1974; 1979).

Nie zapominaliśmy przy tym, że poradnictwo zawsze uprawiane jest w określonej przestrzeni życia społecznego, czego najlepszym wyrazem jest trójwymiarowy model poradnictwa opracowany przez Bożenę Wojtasik (1993, s. 67; 2000, s. 197-208). Jednym z ważniejszych ustaleń tego okresu było wyodrębnienie przez nią pięciu modeli działalności doradców: ekspert, informatyk, konsultant, społeczliwy opiekun, leseferysta (1993, s. 57) i typologii radzących się korzystających z ich pomocy: zdecydowany, ciągle poszukujący, niedoinformowany, nieznający siebie, nieadekwatny, zdeorientowany (tamże, s. 71).

Nurt krytyczny w badaniach paradoznawczych

Kolejna zmiana w metodologii badań poradnictwa stanowi podejście krytyczne. Zbiegła się ona z gwałtownymi przemianami politycznymi, ekonomicznymi, społecznymi i kulturowymi narastającymi w latach 80. w Polsce i całym regionie Europy środkowej. Przemiany te wniosły nowe spojrzenie na organizację życia społecznego, w tym na poradnictwo jako relację międzyлюдzką, jako działanie społeczne doradcy oraz jako działalność zorganizowaną instytucji. Sięgnęliśmy do prac Szkoły Frankfurckiej podejmując krytyczny dyskurs w paradoznawstwie i próbując odsłaniać w rzeczywistości poradniczej dominację interesu politycznego i techniczno-ekonomicznego nad troską o społeczne dobro i szczęśliwe życie pojedynczych ludzi.

Nastąpiła swego rodzaju reinterpretacja wcześniejszych opisów instytucji poradniczych i działań doradców. Zauważyliśmy, że opis przez Teresę Kukołowicz (Kukołowicz, Kwapisz, 1982, s. 149-158; Kukołowicz, 1985, s. 131-139) poradnictwa parafialnego, jako poradnictwa

opozycyjnego wobec obowiązującej ideologii i przepisów prawnych, był w polskiej literaturze nie tylko pierwszym opisem niepaństwowej poradni, czyli prezentacją nowej instytucji pomocowej, ale również wskazaniem obecności władzy w świecie poradnictwa, a dokładniej – uprawiania polityki przez poradnictwo. Artykuł napisany w tym samym czasie przez Józefa Karguła (1985, s. 109-115) wspominał o przemocy w samym poradnictwie. Ten i inne artykuły, kilkanaście lat później, znalazły się w książce pod wymownym tytułem *Niejednoznaczność poradnictwa*, zredagowanej przez Elżbietę Siarkiewicz (2004). Potem zwrócono także uwagę na problemy emancypacji w poradnictwie (Ewa Trębińska-Szumigraj, 2009, s. 146-169), zjawisko władzy doradcy w relacji poradniczej (Michał Mielczarek, 2009, s. 352-369) i kwestie genderowe (Edyta Zierkiewicz, 2009, s. 333-351) przedstawione w pracy zbiorowej *Poradzoznawstwo – kontynuacja dyskursu* (2009). W dalszej kolejności Alicja Czerkawska pisze o „strefie cienia” w działaniach doradcy, skrywającej jego nadużycia i zaniedbania (2009, s.34-47), a Daria Zielińska-Pękał poddając krytycznej analizie (KAD) dyskusję w Internecie pyta: *Czy można mówić o poradnictwie przemocowym* (2012, s. 110-125, 294-309).

Jednakże najpełniej krytyczny paradygmat znalazł swoje odbicie w poszukiwaniach odpowiedzi na pytanie: *Komu potrzebne jest poradnictwo?* Odpowiedzi takiej w pewnym sensie dostarczyły badania terenowe, prowadzone w środowisku małego miasta, których rezultaty zostały przedstawione w dwóch książkach: Alicji Kargulowej i Krystyny Ferenz *Spoleczne konteksty poradnictwa* (1991) oraz Bożeny Wojtasik *Wybór doradcy zawodu przez rodziców, nauczycieli i uczniów* (1993). Ogólny wynik tych badań z perspektywy czasu można określić tak: poradnictwo potrzebne jest zarówno jednostce jak i państwu. Z tym, że zinstytucjonalizowane formalne poradnictwo nie zaspokaja potrzeb pojedynczych ludzi. Przez jednostki preferowane jest poradnictwo nieformalne uprawiane w rodzinie, przez przyjaciół, znajomych, sąsiadów. Jednocześnie zauważono swego rodzaju nieufność do poradni specjalistycznych, organizowanych przez państwo oraz nieufność do nauczycieli jako doradców-funkcjonariuszy państwowych. Gdy chodzi o państwo, zauważono, że poradnictwo może być, jak później napisał Marcin Szumigraj – „subtelny instrument sprawowania władzy” (1998, s. 21-32).

Wynik ten był zgodny z wcześniej odkrytą przez socjologa prof. Stefana Nowaka (1979, s. 157-173) tzw. luką socjologiczną, wyrażającą się tym, że większość członków życia społecznego w Polsce utraciła zaufanie do państwa, zdystansowała się i zamknęła się w kręgach rodziny i najbliższych przyjaciół. Znacznie mniejszą część społeczeństwa stanowili „ludzie władzy”. Brak porozumienia między tymi warstwami, wytwarzał ową lukę. W naszych badaniach, jej istnienie także zostało potwierdzone.

Dane uzyskane w badaniach poradnictwa nie tylko zaniepokoiły nas, ale domagały się głębszej interpretacji. Zaczęliśmy się zastanawiać, jakie znaczenia nadawane są poradnictwu w ogóle, co otworzyło dyskusję poradoznawczą, na temat psychologicznej gotowości ludzi do korzystania z poradni, na temat oporu i barier (nie tylko psychologicznych), występujących przy korzystaniu z pomocy, debatę na temat metod pracy doradców i stosowanych przez nich technik, na temat jawnych i ukrytych wymiarów poradnictwa (Zierkiewicz, 1996, s. 223-247; Szumigraj, 2007, s. 149-164) oraz na temat organizacji poradnictwa w różnych środowiskach. W dyskusji tej nie powrócono jednak do systemowego podejścia, jakie przyjęto w początkach tworzenia poradoznawstwa, lecz koncentrowano się na doznaniach poszczególnych „interesariuszy” poradnictwa i kontekstach ich życia.

Postulowaliśmy poszerzenie specjalistycznych działań doradców i objęcie nimi jednostek wyalienowanych. Dostrzegaliśmy przy tym pewne trudności, bowiem już wcześniej odkryłam różnorodną ocenę poradni jako placówki pomocowej w środowisku. Na wsi i w małym mieście poradnia traktowana była jako centrum diagnostyczne, a nie jako instytucja gotowa nieść pomoc, zorientowana na rozwiązywanie problemów i wspomaganie rozwoju pojedynczych radzących się osób. W średnim mieście odbierano ją nadal jako współorganizatora systemu wychowawczego, czyli jako instytucję wspomagającą inne organizacje – elementy tego systemu. W środowisku dużego miasta postrzegano jako ambulatorium wychowawcze, w którym można wprawdzie uzyskać doraźną wskazówkę, jednakże skorzystanie z pomocy poradni może być „źle widziane” w najbliższym otoczeniu (Kargulowa, 1986). A więc zorganizowane formalne poradnictwo – przy odnotowanej niechęci do korzystania

z jego pomocy w ogóle – cieszyło się zróżnicowanym prestiżem i zaufaniem społecznym w różnych środowiskach. Tym samym w różnym – przeważnie niewielkim – stopniu spełniało oczekiwania zarówno państwa jak i pojedynczych osób.

Zmiany w tematach badań poradoznawczych pojawiały się nie tyle z inicjatywy samych badaczy poradnictwa i nie jako wytwór akademickich sporów, ile powiązane były z realnym życiem społecznym i zachodzącymi w nim przemianami o podłożu kulturowym, politycznym i ekonomicznym. Wtedy to poradoznawcy zrezygnowali z roli odkrywców praw społecznych, a przyjęli rolę tłumaczy sensu zjawisk, związanych z zachodzącymi zmianami i podjęli rolę uczestników wspólnego społecznego dialogu.

Nurt postmodernistyczny w badaniach poradoznawczych

Tak było i jest nadal w prowadzeniu badań w okresie umacniania się u nas – mówiąc najogólniej – kapitalistycznego neoliberalnego rynku i ponowoczesnej rzeczywistości. Prowadzone badania, sięgając do różnych metod, starają się uchwycić zachodzące zmiany i opisać wieloznaczność poradnictwa. Badania terenowe przeprowadzone przez Elżbietę Kalinowską w mieście Wrocławiu tuż po przełomie politycznym, pokazały, że poradnictwo „wyszło” z tradycyjnych instytucji-poradni, i fizycznie „wkroczyło” w szeroką przestrzeń życia publicznego. Ten okres w rozwoju poradnictwa w Polsce nazywam okresem „radosnej twórczości” (Kargulowa, 2010, s. 9-26). Agencje poradnictwa ekonomicznego, prawnego, podatkowego i innych jego rodzajów, pojawiły się jako wydzielone miejsca dla udzielania porad, w różnorodnych wielobranżowych sklepach, w biurach, w niektórych urzędach. Doradcami, którymi w poradniach psychologicznych były nieomal wyłącznie kobiety z wykształceniem psychologicznym lub pedagogicznym, teraz coraz częściej bywają także mężczyźni: inżynierowie, prawnicy, informatycy, ekonomiści, itp., specjaliści w branży, w której udzielają porady. Porady teraz często nie polegają – jak przedtem – na wysłuchiwanie radzącego się i rozważaniu efektów wprowadzanych przez niego zmian w życiu osobistym, zmian egzystencjalnych, ale przede wszystkim dotyczą spraw bytowych, technicznych, z zakresu organizacji życia codziennego, w którym wymagana jest pomysłowość, przedsiębiorczość, umiejętność zdobywania informacji i praktycznego wykorzystywania ich. Radzącymi się, którymi dotychczas były przeważnie kobiety, często okazują się też mężczyźni (Kalinowska, 1995, s. 207-213).

Jak zauważył Mieczysław Malewski (2003, s.14-22) wcześniej stawiane doradcom wprost lub „między wierszami” pytanie „Jak żyć?”, zamieniło się w pytanie „Kim być w nowej rzeczywistości?” Dalsze analogie tej rzeczywistości dokonane przez Eugenię Potulicką i Joannę Rutkowiak pokazały kolejną jego zmianę na pytanie: „Jak zaistnieć?” (Potulicka, Rutkowiak, 2012, s. 18). Przy udzielaniu porad nie są już przestrzegane zasady partnerstwa, ale dominuje dyrektywna pragmatyka działania doradców: szybko, jednoznacznie, skutecznie. Pojawiły się nowe zjawiska nieznanne w naszym dotychczasowym poradnictwie państwowym: marketing i komercja. Doradcy swoje porady zaczęli oferować, a więc reklamować w codziennej prasie, ustalać ich ceny, zaczęli ze sobą konkurować (Kwaśnica, 1994; por. też Minta, 2001, s. 315-323; Zielińska-Pękał, 2008, s. 167-176). Nie pojawiły się instancje koordynujące lub integrujące pracę wszystkich tych poradniczych przedsięwzięć w jeden system. Wytworzył się ponowoczesny rynek usług poradniczych, zarysował się eklektyczny, postmodernistyczny obraz realnego poradnictwa.

W badaniach poradoznawczych staraliśmy się uchwycić ten moment. Uwaga badaczy została zwrócona na dynamikę życia społecznego, na proces przekształcania się struktur i organizacji poradnictwa, czemu wyraz dały dyskusje na kolejnych seminariach o tytułach: *Poradnictwo wobec złożoności problemów człowieka i świata* (w 1987 roku) i *Poradnictwo w okresie transformacji kulturowej* (pięć lat potem). Znalazł on także swoje odbicie w książkach: Marka Podgórnego (2000) *Strategie zachowań bezrobotnych – wymiar edukacyjny*, Violetty Drabik-Podgórnego (2005) *Innowacja edukacyjna w poradnictwie zawodowym. Aplikacja rozwiązań francuskich*, a także znacznie później Joanny Kłodkowskiej *Radzenie sobie pracowników ze zmianami w organizacji* (2014). Działalność poradniczą podjęły różnorodne media, co częściowo oddają książki Edyty Zierkiewicz (2004) *Poradnik – oferta wirtualnej pomocy?* i zredagowana przez Darię Zielińską-Pękał (2009b) *Refleksje o poradnictwie debiu-*

tujących doradców, poświęcona poradnictwu zapośredniczonemu głównie przez telewizję, ale także przez list i telefon.

Nastąpiło pełne otwarcie na poznawanie założeń i organizacji poradnictwa Europy zachodniej, co wyraziło się w skali kraju przenoszeniem wzorów niektórych rozwiązań organizacyjnych poradnictwa zawodowego z Niemiec, Holandii, Francji, w wyjazdach studyjnych lokalnych polityków zainteresowanych modernizacją poradnictwa; a w ramach wymiany zagranicznej - studentów oraz badaczy. Przełożone na język polski zostały różne publikacje z zakresu poradnictwa, w tym przez Violetę i Marka Podgórnym praca Jeana Guicharda i Michela Huteau *Psychologue de l'orientation* (2001/2005) oraz w kilka lat później wydana przez Narodowe Forum Doradztwa Kariery książka napisana przez Bernd-Joachima Ertelta i Williama E., Schulza we współpracy z Allenem E. Iveyem *Podstawy doradztwa kariery z ćwiczeniami rozwijającymi umiejętności doradcze w świecie edukacji i pracy* (2010).

Dla analizy i opisu tak skomplikowanego stanu rzeczy, jaki zaistniał po przemianach społeczno-politycznych, nie wystarczyła dotychczasowa wiedza metodologiczna, psychologiczna czy pedagogiczna. Nastąpił kolejny zwrot metodologiczny w badaniach poradniczych. Sięgnięto zarówno do prac konstruktystów i symbolicznych interakcjonistów: Herberta Blumera, Georga Meada, Ervinga Goffmana, Alfreda Schütza, jak i najnowszych publikacji Pierra Bourdieu, Ulricha Becka, Manuela Castellsa, Anthony Giddensa, Geerta Hofstede i Gerta Jana Hofstede, Piotra Sztompki oraz Eugenii Potulickiej i Joanny Rutkowiak. Wykorzystane zostały badania etnograficzne. W rozumieniu stanu i rozwoju życia społecznego przydatna okazała się książka Petera Bergera i Thomasa Luckmanna *Spoleczne tworzenie rzeczywistości* (1983), koncentrująca się na życiu codziennym, na małych narracjach, podkreślająca znaczenie lokalnych dyskursów i organizowanie przez ludzi własnych światów życia. Podjęliśmy dyskurs postmodernistyczny, interpretując poradnictwo przy pomocy książek Zygmunta Baumana (1995; 2000; 2006). Ten sposób patrzenia na współczesnego doradcę, jak i znaczna część dorobku innych wrocławskich i zielonogórskich poradodawców została przedstawiona na Światowym Kongresie Poradnictwa Zawodowego organizowanym przez IAEVEG/AIOSP (29-31 maja 2002 roku w Warszawie), gdy przewodniczącą stowarzyszenia w Polsce była Bożena Wojtasik (por. *Doradca – profesja, pasja, powołanie? Vol. I*, 2003; *Counsellor – profession, passion, calling? Vol. I*, 2003).

Poradownictwo dziś

Pomimo upływu lat ciągle uważamy, że poradownictwo jest nauką bardzo młodą i ciągle rozwijającą się. Jej powstanie przypadło na okres dynamicznych zmian modyfikujących w naszej rzeczywistości cele i kształt realnego poradnictwa, stanowiącego przedmiot jej badań. Był to także czas przełomów paradygmatycznych w badaniach naukowych, czas, który wiązał się ze zmianami zarówno w spojrzeniu na rolę samej nauki, jak i uprawiających ją badaczy. Niektóre z nich przebiegały równolegle, a niektóre zachodzą nadal. W dalszym ciągu prowadzone są badania ilościowe i badania jakościowe: krytyczne i interpretatywne.

Wielowątkowy i różnicowany metodologicznie dyskurs rozpoczął się u nas w okresie gospodarki „socjalistycznej” i dominacji neopozytywizmu, utrzymuje się i rozwija w okresie neoliberalizmu i dominacji badań „jakościowych”. W analizach poradniczych znaczną uwagę poświęca się ukrytym wymiarom poradnictwa, zwłaszcza w aspekcie czasu i przestrzeni, najszerzej opisanym przez Elżbietę Siarkiewicz (2010) w książce *Przesłonięte obszary poradnictwa. Realia – iluzje – ambiwalencje*, a także działaniom poradniczym podejmowanym przez nieprofesjonalistów. Przez Violetę Drabik-Podgórną rozważane są kwestie metodyczne i etyczne w uprawianiu poradnictwa, zwłaszcza filozoficzne problemy prowadzenia dialogu (2007; 2009, s. 103-124). Przez Alicję Czerkowską opisane zostały ogólne założenia i praktyczne rozwiązania poradnictwa egzystencjalnego (2013).

Skoncentrowano się na zmianach w poradnictwie kariery w Polsce. Można tu wskazać książki: Marcina Szumigraja (2011) *Poradnictwo kariery: systemy i sieci*, Bożeny Wojtasik (2012) *Podstawy poradnictwa kariery. Poradnik dla nauczycieli*. Joanna Minty (2013) napisała książkę pt. *Od aktora do autora. Wspieranie młodzieży w konstruowaniu własnej kariery*, w której przybliżyła myśli Marka Sawickasa, Jeana Guicharda i innych badaczy

skupionych wokół tematu „poradnictwo w konstruowaniu życia”. Prowadzone są także badania: Małgorzaty Oleniacz dotyczące poradnictwa rehabilitacyjnego, Andrzeja Ładyżyńskiego poradnictwa rodzinnego. Dopracowaliśmy się także niekonwencjonalnych metod kształcenia doradców (Siarkiewicz, Trębińska-Szumigraj, Zielińska-Pękał, 2013).

Obecnie budowanie nauki o poradnictwie jest kontynuowane zarówno przez badania terenowe, analizy porównawcze, pisanie tekstów przez poszczególnych badaczy, jak i poprzez organizację kolejnych konferencji (m.in. przez Katedrę UNESCO w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego), powołanie Naukowego Towarzystwa Poradniczego, prowadzenie w DSW dwóch seminariów naukowych: „Horyzonty pomagania” i „Wokół poradnictwa kariery”, udział w badaniach międzynarodowych, wyjazdy na staże zagraniczne, publikowanie artykułów w czasopiśmie krajowych i zagranicznych, opracowanie dwóch podręczników akademickich (Kargulowa, 2004-2011; Kargulowa [red.], 2009), wydawanie dwujęzycznego czasopisma „Studia Poradnicze/Journal of Counsellogy”.

Przez młodych poradniców, w ramach udziału w grantach lub przy pisaniu prac awansowych, prowadzone są badania biograficzne i autobiograficzne, studia-przypadków, hermeneutyczna analiza tekstów, stosowana metoda krytycznej analizy dyskursu, metoda analizy dokumentarnej, badań interwencyjnych, badań w działaniu itp. Patrzymy na osoby radzące się, „homo consultants”, jak na jednostki autonomiczne, ale pozostające w relacji z innymi i w społecznych relacjach dopracowujące się tożsamości. Jednostki tkwiące w sieci powiązań i konstruujące sieci osobiste, jednostki społecznie „ramowane”, ale i dokonujące indywidualnych wyborów.

Podsumowując można stwierdzić, że poradnictwo przy całej swej „płynności” metodologicznej przede wszystkim zajmuje się głównym przedmiotem swoich badań, czyli poradnictwem. Trzeba jednak dodać, że definicja tegoż przedmiotu daleka jest od ścisłości i podlega stałej dyskusji. Możemy powiedzieć, że wprawdzie lepiej dziś rozumiemy przedmiot badań poradniczych, że dopracowaliśmy się własnej terminologii i umiemy ulokować nasze poszukiwania w różnych nurtach myślowych, ale ciągle nas inspirują postawione wcześniej pytania: Co to jest poradnictwo? Jaki jest jego sens i znaczenie? Co więcej, jak przypomniał nam swoim listem prof. Jean Guichard opublikowanym w „Studia Poradnicze/Journal of Counsellogy”, 2013, s. 17-41, 193-216 pytania te są ciągle aktualne.

Podejmowanie tu rozważania na temat poradnictwa jako teorii i dyscypliny naukowej nie są już analizą tylko wycinka rzeczywistości społecznej, jaką jest poradnictwo, lecz rozwiązywaniem kwestii metateoretycznych. W rozważaniach dotyczących tych kwestii można za Klausem Tillmannem (1966) wyróżnić trzy płaszczyzny rozumowania o różnym stopniu abstrakcji. Rzeczywistość społeczna określana mianem poradnictwa znajduje się na płaszczyźnie pierwszej, przedmiotowej, płaszczyźnie realnie rozwijających się procesów, podejmowanych działań, uzyskiwanych efektów. Nad nią znajduje się płaszczyzna, którą Tillmann określa jako teorię przedmiotu, i która powinna być ustrukturyzowanym systemem twierdzeń, dotyczących obszaru przedmiotowego. To tu właśnie powinno znajdować się poradnictwo. Jakie kryteria musi spełniać taka teoria przedmiotu, to już problem zdaniem Tillmanna (1996, s. 21) „metateorii” lokującej się na trzeciej płaszczyźnie.

Otwierając seminarium zakładano możliwość uprawiania poradnictwa jako ustrukturyzowanej teorii „przedmiotu”. Dzisiaj rezygnuję z zamiaru utworzenia poradnictwa jako ścisłej nauki, zbudowanej z doktrynalnych twierdzeń i praw, tworzonej adekwatnie do obowiązujących wymagań metateorii scjentyistycznej. Obecnie wspólnie prowadzimy penetrację poszczególnych dziedzin życia, w których występuje poradnictwo, próbujemy je identyfikować, rozumieć i interpretować.

Nie podejmując się rozwiązania problemu metateoretycznego, można z perspektywy lat powiedzieć, że na obecnym etapie rozwoju, struktura poradnictwa jest wielowątkowym dyskursem, jest interdyscyplinarną i interparadygmatyczną narracją i – mówiąc metaforycznie – raczej przypomina puzzle niż uporządkowany, klarowny system wiedzy. Wiedza poradnicza nie jest wiedzą pełną, skończoną. Nie jest zamknięta na nowe treści, lecz pozostaje na tyle otwarta i płynna, by prowokować badaczy do stałego dystansowania się od dokonywanych ustaleń, by podtrzymywać ich wątpliwość w odkryte prawidłowości i być podatna na zmiany,

w trakcie prowadzonych badań empirycznych i toczonej dyskusji. Na wzór społecznych i kulturowych analiz uprawianych przez współczesnych refleksyjnych antropologów, odchodzimy od wiedzy opartej na modelu przedmiot-podmiot. Przyjmujemy, że nasza refleksyjność „...wskazuje na relacje ze światem społecznym, który zostaje w niej poddany wnikliwej analizie z perspektywy naszych własnych, osadzonych(...) pozycji, z perspektywy naszego tła semantycznego, naszych założeń. Wiedza staje się w ten sposób koprodukcją, dialogicznym (...) procesem tworzenia wspólnych światów znaczenia (Beck, Giddens, Lash, 2009, s. 268). W związku z tym wymaga choćby „...częściowego zespolenia naszych horyzontów myślowych z horyzontami tych, którzy na nas reagują” (Beck, Giddens, Lash, 2009, s. 206).

Poradownictwo nie może być dziełem jednego autora, ale cały czas jest i być musi, przedmiotem ciągłej współpracy badaczy, praktyków, organizatorów życia społecznego i klientów poradnictwa. Taki stan bywa dopuszczalny na etapie uściślenia przedmiotu badań i wstępnego budowania nauki, a więc nie wydaje się sprzeczny zasadami znanych metateorii i może być traktowany jako „wyściowy” w dalszym budowaniu poradownictwa. (Turner, 2004). trudno w tej chwili przesądzać czy powstanie ona za sprawstwem badań pozytywistycznych, czy humanistycznych, czy rozumiejących, czy krytycznych; czy przy udziale badań w działaniu i badań interwencyjnych; czy dzięki prowadzeniu niezależnie i równolegle ich wszystkich; lub wyłącznie spekulacji mentalnych -.

Zwróciłam uwagę na prace badawcze bliskiego mi środowiska. Poza tym badania nad poradnictwem w Polsce prowadzone są także i w innych ośrodkach naukowych: m. in. Częstochoy pod kierunkiem prof. Bernd-Joachima Ertelta, Katowic prof. Augustyna Bańki, Krakowa dr hab. Czesława Noworola, Lublina prof. Adama Bieli, Poznania prof. Magdaleny Piorunek i prof. Ewy Solarczyk-Amroziak oraz w stołecznych stowarzyszeniach i instytucjach organizujących struktury krajowego poradnictwa. Wszystkie te podmioty społeczne stawiają sobie własne cele i posiadają uznane osiągnięcia.

Bibliografia

- Bauman, Z. (1995). *Wieloznaczność nowoczesna – Nowoczesność wieloznaczna* (tłum. J. Bauman). Warszawa: Wyd. Nauk. PWN.
- Bauman, Z. (2000). *Ponowoczesność jako źródło cierpienia*. Warszawa: Sie!
- Bauman, Z. (2006). *Płynna nowoczesność* (tłum. T. Kutz). Kraków: Wyd. Literackie.
- Berger, P.L., Luckmann, T. (1983). *Spoleczne tworzenie rzeczywistości* (tłum. J. Niznik). Warszawa: PIW.
- Beck, U., Giddens, A., Lash, S. (2009). *Modernizacja refleksyjna: Polityka, tradycja, estetyka w porządku społecznym nowoczesności* (tłum. J. Konieczny). Warszawa: Wyd. Nauk. PWN.
- Czerkawska, A. (2009). Strefa cienia w pracy doradcy. W: A. Czerkawska (red.), *Podstawy pomocy psychologiczno-pedagogicznej* (s. 34-47). Wrocław, Wyd. Nauk. DSW.
- Czerkawska, A. (2013). *Poradnictwo egzystencjalne. Założenia – inspiracje – rozwiązania praktyczne*. Wrocław: Wyd. Nauk. DSW.
- Czerniawska, O. (1977). *Poradnictwo jako wzmacnianie środowiska wychowawczego*. Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ.
- Czerniawska, O. (1996). Nieprofesjonalne poradnictwo dla ludzi starszych. W: A. Kargulowa (red.), *Dramaturgia poradnictwa* (s. 59-63). Wrocław: Wyd. U.Wr.
- Dąbrowski, K. (1979). *Dezintegracja pozytywna*. Warszawa: PIW.
- Drabik-Podgórna, V. (2005). *Innowacja edukacyjna. Aplikacja rozwiązań francuskich w polskim poradnictwie zawodowym*. Kraków: Impuls.
- Drabik-Podgórna, V. (red.). (2007). *Poradnictwo między etyką a techniką*. Kraków: Impuls.
- Drabik-Podgórna, V. (2009). Poradnictwo w perspektywie personalizmu dialogicznego. W: A. Kargulowa (red.), *Poradownictwo – kontynuacja dyskursu* (s. 103-124). Warszawa: Wyd. Nauk. PWN.
- Ertelt, B.-J., Schulz, W. E., we współpracy z Iveyem, A.E. (2010). *Podstawy doradztwa kariery z ćwiczeniami rozwijającymi umiejętności doradcy w świecie edukacji i pracy* (tłum. zespół). Warszawa-Kraków: Narodowe Forum Doradztwa Kariery.

- Feyerabend, P. (1979). *Jak być dobrym empirystą?* (tłum. K. Zamiara). Warszawa: PWN.
- Frankl, V. (1984). *Homo patiens* (tłum. R. Czarnecki, J. Morawski). Warszawa: PAX.
- Guichard, J., Huteau, M. (2005). *Psychologia orientacji i poradnictwa zawodowego* (tłum. zespół). Kraków: Impuls.
- Jankowski, K. (1991). *Od psychiatrii biologicznej do humanistycznej*. Warszawa: PIW.
- Kalinowska, E., Kargulowa, A., Wojtasik, B. (red.). (2003). *Counsellor – Profession, Passion, Calling?* Wrocław: Wyd. DWSE TWP.
- Kalinowska, E. (1995). Poradnictwo wrocławskie jako przykład zmian społeczno-kulturowych. W: A. Kargulowa (red.), *Poradnictwo w okresie transformacji kulturowej* (s. 207-213). Wrocław: Wyd. UWr.
- Kargul, J. (1985). Kilka uwag o niebezpieczeństwach poradnictwa. W: A. Kargulowa, M. Jędrzejczak (red.), *Teoretyczne i metodologiczne problemy poradzoznawstwa* (s. 109-115). Wrocław: Wyd. UWr.
- Kargulowa, A. (1979). *Praca poradni wychowawczo-zawodowej. Model empiryczny i różnicowanie się funkcji*. Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ.
- Kargulowa, A. (1986). *Poradnictwo jako wiedza i system działań. Wstęp do poradzoznawstwa*. Wrocław: Wyd. UWr.
- Kargulowa, A. (red.). (1990). *Poradnictwo wobec złożoności problemów człowieka i świata*. Wrocław: Wyd. UWr.
- Kargulowa, A. (red.). (1993). *Poradnictwo w okresie transformacji ustrojowej*. Wrocław: Wyd. UWr.
- Kargulowa, A. (1996). *Przeciw bezradności. Nurty – opcje – kontrowersje w poradnictwie i poradzoznawstwie*. Wrocław: Wyd. UWr.
- Kargulowa, A. (2004-2011). *O teorii i praktyce poradnictwa. Odmiany poradzoznawczego dyskursu*. Warszawa: Wyd. Nauk. PWN.
- Kargulowa, A. (red.). (2009). *Poradzoznawstwo – kontynuacja dyskursu*. Warszawa: Wyd. Nauk. PWN.
- Kargulowa, A. (2010). Zmiany w polskim poradnictwie. *Edukacja Dorosłych*, nr 1(62), s. 9-26.
- Kargulowa, A., Ferenc, K. (1991). *Spółeczny kontekst poradnictwa. Poszukiwanie szans dla poradnictwa w działalności kulturalno-oświatowej*. Warszawa: COMUK.
- Kłodkowska, J. (2014). *Radzenie sobie pracowników ze zmianami w organizacji*. Wrocław: Wydaw. Nauk. DSW.
- Kozielecki, J. (1976). *Koncepcje psychologiczne człowieka*. Warszawa: PIW.
- Kuhn, T.S. (1968). *Struktura rewolucji naukowych* (tłum. H. Ostromęcka). Warszawa: PWN.
- Kukolowicz, T., Kwapisz, D. (1982). Z historii, rozwoju i doskonalenia poradnictwa parafialnego. W: A. Kargulowa, M. Jędrzejczak (red.), *Spółeczne i jednostkowe znaczenie poradnictwa*. Wrocław: Wyd. UWr.
- Kukolowicz, T. (1985). Podstawy teoretyczne parafialnego poradnictwa rodzinnego. W: A. Kargulowa, M. Jędrzejczak (red.), *Teoretyczne i metodologiczne problemy poradzoznawstwa* (s. 131-139). Wrocław: Wyd. UWr.
- Kulczycki, M. (1998). *Rozważania wokół zagadnień psychologicznego poradnictwa życiowego*. Wrocław: Wyd. UWr.
- Kwaśnica, R. (1994). *Wprowadzenie do myślenia o wspomaganiu nauczycieli w rozwoju*. Wrocław: Wrocławska Oficyna Nauczycielska.
- Laszlo, E. (1978). *Systemowy obraz świata* (tłum. U. Niklas). Warszawa: PIW. [*The Systems View of the World: A Holistic Vision for Our Time* (Hampton Press, 1996)].
- Malewski, M. (2003). Counselling towards changing potterns of human life. W: *Counsellor – Profession, Passion, Calling? Vol. II* (s. 14-22). Wrocław: Wyd. DSWE TWP.
- Mielczarek, M. (2009). Władza doradcy w relacji z radzącym się. W: A. Kargulowa (red.), *Poradzoznawstwo – kontynuacja dyskursu* (s. 352-369). Warszawa: Wyd. Nauk. PWN.
- Minta, J. (2001). Od ogłoszenia do zatrudnienia. W: B. Wojtasik (red.), *Podjęmowanie decyzji zawodowych przez młodzież i osoby dorosłe w nowej rzeczywistości społeczno-politycznej* (s. 315-323). Wrocław-Radom: Instytut Pedagogiki UWr, Instytut Technologii Eksploatacji.

- Minta, J. (2013). *Od autora do aktora. Wspieranie młodzieży w konstruowaniu własnej kariery*. Warszawa: Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej.
- Nowak, S. (1970). *Metodologia badań socjologicznych*. Warszawa: PWN.
- Nowak, S. (1979). System wartości społeczeństwa polskiego. *Studia Socjologiczne*, nr. 4, s. 157-173.
- Podgórnny, M. (2000). *Strategie zachowań bezrobotnych – wymiar edukacyjny*. Wrocław: Wyd. U.Wr.
- Potulicka, E., Rutkowiak, J. (2012). *Neoliberalne uwikłania edukacji*. Kraków: Impuls.
- Reszke, I. (1972). *Spoleczne uwarunkowania wyboru szkoły zawodowej i odpływu uczniów ze szkół*. Wrocław: Ossolineum.
- Rogers, C. R. (1991). *Terapia nastawiona na klienta. Grupy spotkaniowe* (tłum. A. Dodziuk, E. Knoll). Wrocław: „THESAURUS-PRESS” Juniorzy Gospodarki.
- Siarkiewicz, E. (red.). (2004). *Niejednoznaczność poradnictwa*. Zielona Góra: Oficyna Wyd. UZ.
- Siarkiewicz, E. (2010). *Przestonięte obszary poradnictwa. Realia – aluzje – ambiwalencje*. Zielona Góra: Oficyna Wyd. UZ.
- Siarkiewicz, E., Trębińska-Szumigraj, E., Zielińska-Pękał, D. (2012). *Edukacyjne prowokacje. Wykorzystanie etnografii performatywnej w procesie kształcenia doradców*. Kraków: Impuls.
- Silverman, D. (2009). *Prowadzenie badań jakościowych* (tłum. J. Ostrowska). Warszawa: Wyd. Nauk. PWN.
- Szczyptański, J. (1976). *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: PWN.
- Suchodolski, B. (1972). *Labirynty współczesności*. Warszawa: PIW.
- Suchodolski, B. (1974). *Kim jest człowiek?* Warszawa: WP.
- Suchodolski, B. (1979). *Kształt życia*. Warszawa: NK.
- Sujak, E. (1988). *Poradnictwo małżeńskie i rodzinne*. Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Szajek, S. (1980). *Rola szkół zawodowych w orientacji zawodowej*. Warszawa: WSiP.
- Szumigraj, M. (1998). Poradnictwo jako subtelne narzędzie sprawowania władzy. W: B. Wojtasik (red.), *Z podstaw poradnictwa. Zeszyt 2* (s. 21-32). Wrocław: Wyd. UWr.
- Szumigraj, M. (2007). W imię czyjego dobra? Czyli o misji poradnictwa kariery. W: V. Drabik-Podgórnna (red.), *Poradnictwo między etyką a techniką* (s. 148-164). Kraków: Impuls.
- Szumigraj, M. (2011). *Poradnictwo kariery. Systemy i sieci*. Warszawa: Łośgraf.
- Tillmann, K.-J. (1996). *Teorie socjalizacji. Społeczność, instytucja, upodmiotowienie* (tłum. G. Bluszcz i B. Miracki). Warszawa: Wyd. Nauk. PWN.
- Turner, J. H. (2004). *Struktura teorii socjologicznej* (tłum. G. Woroniecka). Warszawa: Wyd. Nauk. PWN.
- Włodek-Chronowska, J. (1980). *Poradnia wychowawczo-zawodowa w systemie orientacji zawodowej*. Warszawa: WSiP.
- Wojtasik, B. (1993a). *Doradca zawodu. Studium teoretyczne z zakresu poradnictwa*. Wrocław: Wyd. UWr.
- Wojtasik, B. (1993b). *Wybór doradcy zawodu przez młodzież rodziców i nauczycieli*. Wrocław: CDN.
- Wojtasik, B. (2000). „Models of the vocational counsellor's work performance: A polish perspective”. *International Journal for the Advancement Of Counselling*, 22, s. 197-208.
- Wojtasik, B., Kargulowa, A. (red.). (2003). *Doradca – profesja, pasja, powołanie?* Warszawa: Stowarzyszenie Doradców Szkolnych i Zawodowych RP.
- Wojtasik, B. (2011). *Podstawy poradnictwa kariery. Poradnik dla nauczycieli*. Warszawa: Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej.
- Zielińska-Pękał, D. (2008). Etiudy poradnicze – od pomagania oferowanego do sterowanego...i odwrotnie. W: M. Olejarz (red.), *Dyskursy młodych andragogów* (s. 167-176). Zielona Góra: Oficyna Wyd. UZ.
- Zielińska-Pękał, D. (2009a). Poradnictwo a świat mediów, czyli o poradnictwie zapośredniczonym. W: A. Kargulowa (red.), *Poradnictwo – kontynuacja dyskursu* (s. 285-307). Warszawa: Wyd. Nauk. PWN.

- Zielińska-Pękał, D. (red.). (2009b). *Refleksje o poradnictwie debiutujących doradców*. Zielona Góra: Oficyna Wyd. UZ.
- Zielińska-Pękał, D. (2012). Od pomocy do przemocy w poradnictwie. Dwie narracje (From Helping to Hurting in Counselling. Two Narrations). *Studia Poradnicze/Journal of Counselling*, s. 110-125, 294-309.
- Zierkiewicz, E. (1996). Jawne i ukryte programy trzech koncepcji poradnictwa. W: A. Kargulowa (red.), *Dramaturgia poradnictwa* (s. 223-247). Wrocław: Wyd. UWŕ.
- Zierkiewicz, E. (2004). *Poradnik – oferta wirtualnej pomocy?* Kraków: Impuls.
- Zierkiewicz, E. (2009). Feministyczna krytyka poradnictwa. W: A. Kargulowa (red.), *Poradnictwo – kontynuacja dyskursu* (s. 333-357). Warszawa: Wyd. Nauk. PWN.